

DETERMINANTY DEFEKTYWNEGO MIĘDZYOSOBOWEGO
KOMUNIKOWANIA SIĘ W RELACJACH POLSKO-ROSYJSKICH

DETERMINANTS OF DEFECTIVE INTERPERSONAL COMMUNICATION
IN POLISH-RUSSIAN RELATIONS

WŁADYSŁAW WOŹNIEWICZ

ABSTRACT. In the introductory part, the author defines the basic terms used in the article: culture, cultural norms, language-communication skills, knowledge and its deficits, intercultural communication in Polish-Russian relations and the concept of defective communication. The purpose of this article is to describe the various causes of defective communication in Polish-Russian relations. In the following sections of the article, the author describes and exemplifies symptoms of defective communication, the over-ethnic causes of communication failures, the ethnic Polish-Russian determinants of defective interpersonal communication related to knowledge deficits, Russian language skills and *stricte* cultural determinants of unfortunate communication in selected spheres of life.

Keywords: communication, language, Polish, Russian, culture, cultural norms

Władysław Woźniewicz, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań
– Polska.

W wielu monografiach i artykułach mniej lub bardziej obszernie prezentowane są wyniki badań empirycznych, koncepcje teoretyczne oraz postulaty, zalecenia pragmatyczne odnoszące się do komunikowania się międzyosobowego, międzykulturowego w różnych sferach życia. Dotyczy to również niefortunnego błędnego komunikowania się łączonego z takimi terminami, pojęciami jak *bariery w komunikowaniu*, *trudności komunikowania* związane z określonymi właściwościami np. psycho-fizjologicznymi, osobowościowymi komunikujących się, zakłócenia (zazwyczaj osobowościowe), destruktywne komunikowanie i in. Wymienione uogólnione terminy, pojęcia nieadekwatnego, niefortunnego komunikowania się będą w tym tekście łączone z synonimicznym terminem *defektywnego komunikowania się*, *defektywnej komunikacji*.

Z kolei treść znaczeniowa terminów *komunikacja*, *komunikowanie się* będzie rozumiana z jednej strony jako intencjonalne działanie, zachowanie (sekwencja działań, zachowań) mające na celu wyrażenie określonych treści, postępowania za pośrednictwem środków językowych i niejęzykowych, z drugiej strony – jako proces współdziałania, wzajemnego interpretowa-

nia, rozumienia, porozumienia w toku tych działań, zachowań werbalnych i niewerbalnych podmiotów nacechowanych przez propozycjonalne struktury mentalno-osobowościowe (przekonania, predyspozycje, preferowane wartości, dążenia, oczekiwania i in.), kognitywne, kulturowe itp.

Powyższe rozumienie pojęcia komunikacji nawiązuje do stwierdzeń J. Habermasa, który wychodząc z założeń uniwersalnej pragmatyki działania, dowodzi, iż codzienną komunikację stanowią cztery następujące komponenty:

1. intencja rozumienia,
2. normy i wartości kulturowe determinujące relacje międzyosobowe,
3. działania ukierunkowane na rozumienie, zrozumienie i uzgodnienie,
4. język jako medium umożliwiające odgrywanie naszych ról w świecie życia i osiąganie wzajemnego rozumienia sytuacji, w ramach których urzeczywistniają się działania komunikacyjne.

J. Habermas uzasadnia, iż komunikacja zakładająca gotowość do osiągnięcia zrozumienia / porozumienia między mówiącym (M) a słuchaczem (S) będzie efektywna, gdy mówiący (M) będzie:

- tak dobierać wyrażenia językowe, by słuchacz dokładnie go rozumiał;
- tak formułować treść wypowiedzi, by oddawała ona pewne doświadczenie lub pewien fakt (a wiedza M mogła stać się udziałem S);
- tak wyrażać swoją intencję, by wyrażenie językowe rzeczywiście oddawało to, co myśli mówca (a S mógł zaufać M);
- tak wykonywać czynność językową, by spełniła ona uznane normy, względnie odpowiadała zaakceptowanym autowizerunkom (a S mógł zgodzić się co do tego z M) [cyt. za: Rettler 2005: 57].

Gdy nie są spełnione wymienione, zwłaszcza językowe warunki dochodzenia do zrozumienia / porozumienia, komunikacja może być zakłócona.

Na sformułowane przez J. Habermasa pragmatyczne normy działań komunikacyjnych, a także na postulowane normy i zasady innych autorów nakładają się uwarunkowania etniczne, językowe i kulturowe. Owe uwarunkowania stanowią nierozłączny kompleks, którego najistotniejszymi komponentami są język i kultura każdego etnicznego komunikującego się podmiotu.

W literaturze naukowej, jak wiadomo, istnieją różnorakie określenia treści znaczeniowej pojęcia *kultura*. Uwzględniając najważniejsze aspekty tych określeń, można by je ująć w formule: kultura jest to z jednej strony zbiór (sieć) apercypowalnych materialnych i duchowych (umysłowych) wytworów człowieka, z drugiej strony – pewien obraz świata uformowany w procesie doświadczenia społecznego w świecie życia danego etnosu i reprezentowany (przedstawiony) w umyśle symbolicznie przez język (jako druga rzeczywistość) umożliwiający komunikację. Powyższe uogólnione określenie kultury koresponduje ze znaną sentencją E. Halla: „Kultura jest komunikacją, komunikacja jest kulturą” [Hall 1987: 84].

Jak już wcześniej zasygnalizowałem, uniwersalne pragmatyczne normy komunikowania się modyfikowane są przez normy etniczno-językowe i kulturowe. Np. normy zachowania grzecznego, komunikowania w sferze osobistej, intymnej, oficjalnej zazwyczaj różnią się mniej lub bardziej w zależności od wymiaru różnic etno-kulturowych, stylów komunikacji i innych czynników, w tym norm kinestetycznych, proksemicznych, upercypowania image'u interlokutora czy jego statusu.

W odnośnej literaturze naukowej najczęściej wymieniane są takie wyróżniające się odmienności jak:

1. etniczno-językowa kategoryzacja świata,
2. różnice w zakresie wiedzy interlokutorów o ich świecie życia etnicznego,
3. odmienności etno-osobowościowe formowane przez czynniki przyrodnicze, historyczne, religijne, edukacyjne, polityczne i inne składające się na mentalność komunikujących się osób,
4. różnice w sferze behawioralnej, aksjologicznej, ideologicznej oraz stereotypy i inne odmienności.

Owe odmienności składają się na specyfikę komunikacji międzykulturowej, którą można by wyrazić w formule: Komunikacja międzykulturowa to zgodne z posiadaną przez interlokutorów kulturową kompetencją werbalne i niewerbalne współdziałania w relacjach JA*MY – ONI*OBCY w określonych sferach ich działalności, mające na celu zaspokajanie różnorodnych potrzeb – egzystencjalnych, poznawczych, profesjonalnych i *stricte* osobowościowych (indywidualnych), np. potrzeby uznania, akceptacji, przyjaźni i innych oczekiwań z uwzględnieniem standardowych normatywów kulturowych i językowych. Analogiczny sens specyfiki komunikacji międzykulturowej zawiera jej ogólne określenie przez M. Filipiaka:

Komunikację międzykulturową definicja określa jako proces porozumiewania się ludzi reprezentujących odmienne kultury za pomocą werbalnego i niewerbalnego kanału komunikacyjnego, przy użyciu różnych sposobów przekazu, w tym również środków masowego komunikowania się [Filipiak 2009: 176].

Zreferowane określenia (definicje) komunikacji międzykulturowej nie uwzględniają wszystkich jej aspektów, w szczególności tego, iż w rzeczywistości procesy komunikacji z różnych powodów są często zakłócane. Wszelkie zakłócenia procesów komunikowania międzykulturowego sprawiają, że staje się ono defektywne. Wyznacznikami defektywnego komunikowania się są:

1. nieporozumienie / niedorozumienie,
2. niechęć, dystans w relacjach międzyosobowych,
3. negatywne odczucia w sferze osobistej spowodowane przez takie np. czynniki jak niegrzeczność, lekceważenie, uprzedzenie, dyskryminacja, obraza itp.,
4. nastawienie odwetowe, zachowania impulsywne, agresja werbalna itp.

W literaturze naukowej w zależności od specyfiki sfery komunikowania i preferencji autorów wymieniane są różne przyczyny determinujące komunikację defektywną. W niniejszym artykule wykaz tych przyczyn będzie ograniczony i rozpatrywany tylko w ramach międzyosobowych relacji reprezentantów kultury polskiej i rosyjskiej. Drugim czynnikiem ograniczającym zakres rozpatrywania potencjalnych determinantów defektywnego komunikowania jest sfera (dziedzina) komunikacji.

W ramach tego artykułu najpierw zasygnalizuję wielokrotnie referowane i interpretowane w literaturze naukowej uniwersalne ponadetniczne normy kulturowe we wszystkich sferach komunikowania znane jako reguła kooperacji, zasady ilości i jakości, zasada sposobu H. P. Grice'a oraz reguły G. Leecha (uprzejmości, aprobaty, skromności, zgodności, taktu i in.)¹.

Naruszenie wymienionych reguł / zasad sprawia, że komunikacja w relacjach polsko-rosyjskich może mieć charakter defektywny. Przykładami tego typu naruszeń mogą być niestosowne zapytania i odpowiedzi dotyczące sfery prywatnej, wysokości zarobków, emerytury, niekonwencjonalne formy reagowania i zachowania w danej sytuacji i miejscu niestosowne, „niekulturalne”, np. pytanie skierowane do nieznannej osoby na spotkaniu towarzyskim: *Как ваше здоровье? Сколько тебе (вам) лет?*, wypowiedzenia: *Извольте не шутить над нашим дедушкой. Ваше замечание очень некстати.*

Bardziej szczegółowo będą opisane i egzemplifikowane deficyty wiedzy komunikujących interlokutorów o ich etnicznych światach życia w wymiarze historycznym i współczesnym oraz językowe i kulturowe determinanty defektywnego komunikowania.

Metoda realizacji przyjętego celu uwzględnia analizę specjalnej literatury przedmiotu, zapamiętane osobiście liczne błędy językowo-kulturowe w komunikowaniu się polskich studentów z Rosjanami z różnych sfer życia w czasie studiów na Uniwersytecie Leningradzkim oraz obserwacje komunikowania z Rosjanami studentów-obcokrajowców, a także nauczycieli języka rosyjskiego w różnych typach szkół i w grupach przedmiotowych studentów filologii rosyjskiej.

Wiedza i jej przedstawienia w umyśle jest istotnym składnikiem norm konstruktywnego komunikowania się międzyosobowego. Pojęcie *wiedzy* będzie tu rozumiane jako system uporządkowanych, zhierarchizowanych składników (elementów) informacji o rezultatach poznawania rzeczywistości realnej i wirtualnej oraz w szczególności informacji o świecie życia etnosów w przeszłości i teraźniejszości. Zaś przedstawienia wiedzy w umyśle jawią się jako indywidualne (subiektywne) treści znaczeniowe odnośnych

¹ Na temat ogólnych zasad komunikacji, w tym zasad konwersacji H. P. Grice'a i reguł G. N. Leecha szerzej piszą [Nęcki 2000: 119–131; Golka 2008: 33–50; Zaporowski 2006: 133–153].

elementów wiedzy, nacechowane przez czynniki etniczne, społeczne i osobowościowe: wiek, wykształcenie, czas historyczny, przekonania aksjologiczne, religijne, ideologiczne, polityczne itp.

Jak wiadomo, koncepty wiedza, jej umysłowe przedstawienia i umiejętności, w tym umiejętności werbalne i niewerbalne, to podstawowy kapitał mentalny komunikujących się osób. Otwarte jest pytanie, czy wiedza aksjomatyczna, w szczególności wiedza deklaratywna, naukowa może być powodem zakłóceń i nieporozumień w komunikowaniu międzykulturowym, w tym w komunikowaniu w relacjach polsko-rosyjskich. Jeśli pominąć wiedzę aksjomatyczną, deklaratywną, to pewne rodzaje wiedzy proceduralnej, np. wiedza z różnych dziedzin nauk humanistycznych oraz niektórych dziedzin nauk empirycznych, mogą być w znaczącym stopniu nacechowane etnicznie, kulturowo oraz aksjologicznie i w konsekwencji powodować zakłócenia, nieporozumienia w różnych sferach komunikacji międzykulturowej. Tymczasem warunkiem adekwatnej, konstruktywnej komunikacji zarówno monokulturowej, jak i międzykulturowej jest wiedza ogólna, w tym potoczna, oraz wiedza z danej sfery komunikowania się interlokutorów. Owa wiedza w literaturze przedmiotu jest oznaczona takimi terminami jak *kapitał osobisty*, *kompetencja przedmiotowa*, *kognitywna baza* czy *presupozycja* rozumiana jako indywidualny zasób wiedzy, doświadczenia i różnych kompetencji – językowej, habitualnej, pragmatycznej i in.

Deficyty wiedzy w przedmiocie komunikowania, w tym wiedzy wzajemnej w osobach interlokutorów, sprawiają, iż ich relacje i samo komunikowanie staje się asymetryczne i defektywne, co skutkuje różnego rodzaju doznaniem i niepożądanymi działaniami, reagowaniem oraz dyskomfortem korelującym z pojęciem dysonansu poznawczego.

Niżej przytaczam wybrane przykłady typowych przejawów tych deficytów wiedzy, w tym wiedzy interlokutorów o realiach życia w świecie polskim i rosyjskim w czasie historycznym i współczesnym.

1. Brak lub tylko częściowe wzajemne zrozumienie / porozumienie. Przykład: Polacy w relacjach z Rosjanami tylko częściowo ze zrozumieniem aprobuje wyzwoleńczą rolę Armii Radzieckiej w 1944–1945 roku i jednocześnie sądzą, że przyczyniła się do nowego zniewolenia i dominacji sowieckiej. Z kolei Rosjanie nie rozumieją postawy Polaków i dezaprobuje ją. Usuwanie z przestrzeni publicznej „pomników wdzięczności” jako symboli zniewolenia traktują jako nieprzyjazną akcję.

2. Kłamstwa jako umyślne negowanie prawdy i ich publiczne propagowanie. Np. wielu reprezentantów wykształconych elit rosyjskich kłamliwie twierdzi, że zbrodnia katyńska nie różni się od losu jeńców rosyjskich z wojny polsko-bolszewickiej w 1920 roku.

3. Manipulacja, jak stwierdza M. Golka, „[...] to wszelkie skryte, celowe, rozmyślne oddziaływanie na odbiorców przez wywieranie na nich wpływu

i dążenia do zmian ich postaw (w efekcie zachowań) [...]” [Golka 2008: 112]. Jak wiadomo, manipulacje, podobnie jak jawne lub ukryte kłamstwa i półprawdy, w sferze medialnej i w innych sferach są zjawiskiem powszechnym o zasięgu globalnym. Mają one na celu zakamufłowanie prawdy i uzyskanie pożądanego efektów i korzyści od adresatów manipulacji. Istotnym warunkiem efektywnej manipulacji są deficyty wiedzy adresatów manipulacji, odwoływanie się do ich (nie-)pamięci historycznej i stereotypowych obrazów Polaków jako niewiarygodnych, zdraźliwych rusofobów. W polskim dyskursie przejawem manipulacji są wymyślne hasła i epitety w rodzaju „postkomuniści i złodzieje”, „ubeckie wdowy”, „społeczności (Polacy) drugiego sortu” itp.

Przykładem manipulacji niektórych publicystów rosyjskich mogą być relacje gospodarcze polsko-radzieckie przejawiające się w stwierdzeniach typu: Po wojnie, sami będąc w potrzebie, wspomagaliśmy ekonomicznie Polskę. Zbudowaliśmy w Warszawie jako dar Pałac Kultury i Nauki. Jak wiadomo, w rzeczywistości były to nierównoprawne stosunki gospodarcze, czego dowodem było uzyskanie rekompensaty wynegocjowanej w 1956 roku przez W. Gomułkę i podpisanie nowej umowy. Znana była wówczas anegdota o stosunkach gospodarczych polsko-rosyjskich: My im dostarczamy węgiel, a oni biorą od nas zboże.

Reasumując powyższe stwierdzenia dotyczące roli wiedzy w adekwatnym, konstruktywnym mono- i międzykulturowym komunikowaniu się, można skonstatować, iż wiedza w aspekcie kulturowym, aksjologicznym może być zarówno neutralna, jak i etno-kulturowo nacechowana. W ostatnim przypadku nieznanostwo tych etno-kulturowych właściwości wiedzy może skutkować zakłóceniami komunikowania, przejawiającymi się negatywnie w psychice interlokutorów i nieprzychylnymi, a nawet wrogimi reakcjami.

Język jako potencjalny determinant defektywnego komunikowania międzykulturowego. Wbrew znanej tezie „Языковым знаниям и умениям нет предела” w rzeczywistości, szczególnie w komunikowaniu międzykulturowym w tej wiedzy i umiejętnościach językowych są luki, zwłaszcza u nierodzimych użytkowników języka. Upraszczając, można stwierdzić, iż konceptowi wiedza językowa odpowiada treść pojęciowa terminu *kompetencja językowa* w rozumieniu N. Chomsky’ego, natomiast konceptowi umiejętności językowe odpowiadają i wiedza, i zdolności, nawyki urzeczywistniania skutecznego działania komunikacyjnego. Umiejętności językowe składają się na pojęcie *kompetencji komunikacyjnej* określonej przez D. H. Hymesa. Jak wiadomo, termin *kompetencja komunikacyjna* obejmuje takie elementy pojęciowe jak wiedza językowa (uświadamiana lub intuicyjna), wiedza deklaratywna, społeczna, etnokulturowa, aksjologiczna, osobowościowa i inne rodzaje „ujęzykowanej” wiedzy w zależności od sfery komunikowania. Jak stwierdza A. Piotrowski,

D. H. Hymes [...] stara się ująć w pojęciu kompetencji komunikatywnej obok czynników poznawczych także emocjonalne, wolicjonalne, pozwalające poruszać się użytkownikowi języka nie tylko w przestrzeni znaczeń przekazywanych w konwersacji (lub ogólniej – w zachowaniu komunikatywnym), lecz i w przestrzeni norm, wartości, postaw, a więc „na scenie” życia społecznego [Piotrowski 1980: 104].

Powyższe stwierdzenie implikuje, mówiąc w uproszczeniu, iż umiejętności trafnego wypowiedzania (performance) intencjonalnych treści oprócz znajomości znaczeń słów i reguł gramatycznych zależą (są regulowane) od takich czynników jak: kto mówi, co, o czym ktoś mówi, do kogo mówi, w jakim celu mówi itp.

W uzupełnieniu wymienionych ogólnych konstatacji o naturze języka jako środka komunikowania przytoczę istotne, jak sądzę, stwierdzenia implikujące pojmowanie języka w aspekcie komunikowania międzykulturowego, w tym polsko-rosyjskiego. Jak dowodzi N. D. Arutiunowa:

Язык становится как бы двойником *homo sapiens*. Он проникает внутрь человека. Он формирует его сознание. Он пишет портрет этноса и отдельных личностей [Арутюнова 2000: 12].

Z kolei J. N. Karaulow formułuje dwie tezy istotne również w przypadku użytkownika języka obcego (rosyjskiego). Teza pierwsza: „Нельзя познать язык сам по себе, не выйдя за его пределы, не обратившись к его творцу, носителю, пользователю – к человеку, к конкретной языковой личности”. Teza druga:

Трактовка языковой личности вообще, независимо от национальной специфики ее языка [...] вместе с определенными историко-, этно-, социо- и психолингвистическими ее особенностями [...], с неизбежностью останется схематической, редуccionистской [Карaulов 1987: 7-8].

Językowe determinanty defektywnego komunikowania w relacjach polsko-rosyjskich są rezultatem deficytów wiedzy o specyfice rosyjskiej językowej osobowości, o której właściwościach pisał cytowany wyżej J. N. Karaulow. Owe deficyty wiedzy są przyczyną zakłóceń komunikowania, inaczej – komunikatywnych niepowodzeń. Termin komunikatywne niepowodzenia będzie tu rozumiany jako pełne lub częściowe niezrozumienie wypowiedzeń przez ich odbiorcę z powodu niefortunnego, błędnego formułowania zamierzonych przez nadawcę treści intencjonalnych w określonym aspekcie – językowym, kognitywnym, kulturowym, pragmatycznym, innymi słowy, nadawca wypowiedzeń nie osiąga pożądanego efektu perlokucyjnego u odbiorcy. Przejawami tych niepowodzeń są różnego rodzaju błędy językowe skutkujące u odbiorcy zdziwieniem czy rozbawieniem, nierzadko i pobłażliwymi oznakami niefortunności wypowiedzeń interlokutora.

Niżej będą przytoczone najistotniejsze, jak sądzę, przyczyny tych niepowodzeń:

1. Etniczna językowo-kulturowa kategoryzacja świata, inaczej, też etniczny językowo-kulturowy obraz świata. W literaturze naukowej pojmowanie tego konstruktu streszcza się między innymi w tezie, iż realny świat (I rzeczywistość) jest poprzez procesy kognicji porządkowany (kategoryzowany) oraz semantyzowany. Semantyzacja realiów świata dokonuje się w umyśle przez ustalenie oznaczeń, uogólnianie znaczeń (tworzenie pojęć), oznaczanie, symbolizację znaczeń przy pomocy znaków języka – wyrazów, wyrażeń, wypowiedzeń. W konsekwencji człowiek społeczny, *homo cogitans* formuje wirtualną II rzeczywistość w postaci językowych przedstawień (oznaczeń) realiów I rzeczywistości, w tym pomyślanych wytworów fizyczno-umysłowych, czyli artefaktów, np. *собор, перестройка, подвиг* itp. Językowe obrazy świata są wytworami (artefaktami) etno-kulturowego widzenia rzeczy, wytworami myślenia i pojęciowego ujmowania (kategoryzowania) realiów uwarunkowanego przez czynniki przyrodnicze, historyczne, społeczne, światopoglądowe – generalnie kulturowe. Są one dziedziczone w sposób nierefleksyjny, nawykowy w postaci arbitralnych znaków / słów [Fleischer 2002: 19]².

Odmienna polska i rosyjska językowa kategoryzacja świata w komunikowaniu przejawia się różnego rodzaju deficytami wiedzy językowej, błędami językowymi, psycholingwistycznymi zahamowaniami formułowania wypowiedzeń, niefortunnymi parafrazami itp., generalnie – komunikatywnymi niepowodzeniami. Przykłady komunikatywnych niepowodzeń związanych z odmiennością polskiej i rosyjskiej kategoryzacji realiów świata i ich słownych oznaczeń to:

2. Brak jednoznacznej pełnej ekwiwalencji wyrazów / znaczeń polskich i rosyjskich. Ich znaczeniowe ekwiwalenty są przedstawiane opisowo lub synonimicznie, np.:

kaszanka		блин
bigos		солянка
ksiądz		пельменная
bękart		пурга
manowce		подвиг

3. Ekwiwalencja niepełna: nadwyżka znaczeniowa lub deficyt znaczeniowa bliskoznacznych wyrazów, np.:

lęk	–	испуг, боязнь
smutek	–	печаль, грусть
narzekać	–	роптать, сетовать, жаловаться

² Na temat językowej kategoryzacji świata więcej zob. m.in.: [Bartmiński 1990; *Językowa kategoryzacja świata* 1996; Тер-Минасова 2000].

roztropnie	–	рассудительно, благоразумно
spółkowanie	–	связь, соединение, объединение, совокупление

4. Brak rzeczy i związanego z nią pojęcia i wyrazu w polskim lub rosyjskim obrazie świata. Ich odpowiednikami są zapożyczenia:

nieudacznik	шляхта
narodnik	мазурка
bolszewik	манерка
gułag	король

5. Deficyty w kompetencji językowo-komunikacyjnej w dziedzinie gramatycznej, syntaktycznej, np.: nierozróżnianie norm użycia czasownika *иметь* i wyrażen z przyimkiem *у* lub partykuły *нет*. Np.:

Я имею деньги.	–	У меня есть деньги.
У тебя нет денег.	–	Ты не имеешь денег.
Он не имеет совести.	–	У него нет совести.

6. Rzeczy, realia we współczesnej Rosji, których odpowiedników i ich oznaczeń słownych nie ma w Polsce, np.: *пионер, бол, рэтона, валёнка* i in.

7. Odmienne konotacje wyrazowe, składnia rządu, np.:

радоваться успеху	–	радоваться на встречу
похож на отца		
идти в театр		
видеть девушек, мальчиков, птиц, мух (rzeczowniki ożywione),		
лечь видеть горы, книги, духи, пальцы		

8. Frazeologizmy, przysłowia, np.:

втирать очки
удар судьбы
быть в духе
отдать последний долг
незванный гость хуже татарина
деньги любят счёт
хоть три дня не есть, а с печи не лезть

9. Uzus językowy – dotyczy on użycia wyrazów w niekonwencjonalnym, dwuznacznym sensie w różnego rodzaju wypowiedzeniach, które mogą skutkować niepowodzeniem komunikacyjnym albo być uznane za niestosowne, dwuznaczne. Np.: autentyczne wypowiedzenie (pytanie skierowane do Rosjanki w czasie spaceru po Moskwie: *Это правда, что она работает в этом заведении?* Replika: *Вы что? Что имеете ввиду?* Okazało się, że moja rozmówczyni wyraz *заведение* zrozumiała w pytaniu jako dom schadzki. Inne przykłady niezrozumienia wyrażen, wypowiedzeń przez Polaków w komunikowaniu się z Rosjanami mimo znajomości konwencjonal-

nych znaczeń wyrazów: *письменный стол, женщина с изюмкой, миллионы трудящихся встали на ударную вахту*.

Przejawem niefortunnego uzusu jest przekraczanie kompetencji leksykalnej. Jak dowodzi C. Hagège,

[...] языкам свойственно конвенциональное насилие, индивид не сможет сделать так, чтобы слова имели иной смысл (иные смыслы) помимо того (тех), которым (-и) слова обладают, или чтобы имели иную фонологическую структуру [Ажеж 2003: 229].

Do tych ograniczeń cytowany autor zalicza idiomy, właściwości konotacji, derywację, nieregularności (np. *человек – ludzie, око – oczy*), użycie różnych rejestrów języka.”

Innym przejawem niefortunnego uzusu jest nietrafne operowanie synonimami, paronimami w danym kontekście lub niezgodnie z intencją wypowiedzianego się, np.: *Лицемерность стала его привычкой* zamiast *Лицемерие стало его привычкой*; *жалостная просьба* zamiast *жалостливая просьба*, *советчик президента* zamiast *советник президента*, *великий дом* zamiast *большой дом*³.

Kulturowe polsko-rosyjskie determinanty defektywnego komunikowania, podobnie jak językowe, są uwarunkowane przede wszystkim przez takie czynniki jak: wzajemne Polaków i Rosjan deficyty wiedzy kulturowej oraz przez ich mentalność rozumianą tu jako swoisty sposób widzenia i myślenia oraz traktowania (oceniań) otaczającego świata i własnych etnicznych światów, które to czynniki determinują procesy umysłowe, intelektualne, aksjologiczne, postawy, zachowania oraz wpływają na wzajemne relacje komunikujących się Polaków i Rosjan.

W uzupełnieniu należałoby dodać, iż mentalność Polaków i Rosjan kształtują oprócz ich wiedzy lub ograniczonej wiedzy takie elementy jak wiek życia, osobiste doświadczenia oraz treści przekazów medialnych. Wymienione wyżej czynniki i elementy kształtujące mentalność Polaków i Rosjan przejawiają się w ich wzajemnych nastawieniach i stosunkach, w tym w stosunku do innych etnosów. U Rosjan są to takie między innymi wyróżniki, jak imperialność, hegemonizm (por. np. wypowiedź W. Putina: *Распад Советского Союза – это катастрофа XX века*, hybrydowa wojna rosyjsko-ukraińska) lub takie aktualizowane w różnych wersjach sensory mitologemów jak np. *Москва – Третий Рим, четвертому не бывать*, *Единая неделимая Русь (Россия), зона влияния* itp.

W aspekcie osobowościowym Rosjanie przypisują sobie takie samochwalebne autostereotypy jak: religiozność, соборность, всемирная отзывчивость, готовность к самоограничению, самопожертвование, слу-

³ Więcej zob. [Kaliszan 2000].

жение миру, общечеловечность jako charakterystyki moralności rosyjskiego człowieka („русской национальной личности”)⁴.

Z kolei Polaków w relacjach z Rosjanami i innymi etnosami, w tym z Niemcami, cechuje przewaga heterostereotypów, w szczególności nieprzewyciężona, traumatyczna pamięć o tragicznych wydarzeniach historycznych: rozbiory I Rzeczypospolitej, powstania, Pakt Ribbentrop-Mołotow i IV rozbiór Polski, niemiecka okupacja, zsyłki Polaków z Wschodnich Kresów, areszty, Katyń, czasy sowieckiej dominacji oraz współczesne mało przyjazne relacje związane m.in. z katastrofą smoleńską. Wszystkie te wydarzenia wpływają na charakter relacji polsko-rosyjskich oraz wyobcowane, nierzadko niekonstruktywne komunikowanie w sferze oficjalnej, medialnej oraz w określonym stopniu również w międzyosobowej sferze prywatnej.

Ponieważ problematyka międzykulturowego polsko-rosyjskiego komunikowania jest, jak wiadomo, wielotematyczna i wieloaspektowa, to w ramach tego artykułu ograniczę się tylko do zasygnalizowania wybranych przykładów przyczyn i przejawów defektywnego komunikowania się w sferze prywatnej w relacjach międzyosobowych.

Kulturowe polsko-rosyjskie uwarunkowania defektywnego komunikowania w relacjach osobistych w życiu społecznym i codziennym wynikają z wymienionych wyżej powodów i wpływają na wzajemne Polaków i Rosjan stereotypowe wyobrażenia, postrzeganie siebie jako innych oraz w konsekwencji mogą powodować niefortunne zachowania komunikacyjne. Przykłady przyczyn i przejawów niepowodzeń komunikacyjnych:

1. Etniczno-mentalne stereotypy wzajemnego apercypowania (postrzegania) Polaków i Rosjan, rozumiane tu jako utrwalone w ich świadomości wzorce, szablony obopólnego wartościowania kształtującego się okazjonalnie i utrwalającego się w dłuższym czasie. Owo wartościowanie może być mniej lub bardziej trafne (odpowiadające prawdzie), częściowo trafne albo nacechowane różnego rodzaju fobiami (polonofobia, rusofobia) lub też pozytywnymi wyróżnieniami.

Wybrane stereotypy Polaków dotyczące Rosjan i stereotypy Rosjan dotyczące Polaków:

ROSJANIE	POLACY
imperialiści	wiarołomni
biedni	wiecznie narzekają
korupcjoniści	buntownicy
alkoholicy	gorliwi katolicy
prawosławni	spekulanci
gościnni	wyniośli, zarozumiali, zuchwali

⁴ Więcej zob. [Воробьев 1997: 154–157].

otwarcu, szczerzy
życliwi

rusofoby
Polki najpiękniejsze kobiety w świecie⁵.

2. Specyficzną grupę komunikowania się międzyosobowego nacechowaną etno-kulturowo stanowią stereotypowe werbalne i niewerbalne zachowania w różnego rodzaju sytuacjach, w kontaktach międzyosobowych w sferze osobistej, towarzyskiej, oficjalnej lub w grupach społecznych. Ich nieznajomość, użycie nieodpowiednich nienormatywizowanych wyrażań, zachowań może być przyczyną defektywnego komunikowania, którego przejawem są zdziwienie, zażenowanie lub odczucie „niekulturalnego zachowania”. Do tej grupy form międzyosobowego międzykulturowego komunikowania, które mogą być z powodu ich nieznajomości nieprzestrzegane należą m.in.: zachowania etykietalne, kinestetyczne, fatyczne, formy zwracania się, powitania / pożegnania, kulinaria, wypowiedzenia, zachowania uznawane jako niegrzeczne, niestosowne. Ich opis i egzemplifikacje mogą stanowić temat odrębnego opracowania.

Wymienione w tym artykule determinanty defektywnego komunikowania w relacjach polsko-rosyjskich nie uwzględniają innych czynników zakłócających konstruktywne komunikowanie takich jak zahamowania w powodu niepewności, bojaźń językowa, panowanie nad emocjami i przede wszystkim nieuświadomienie psychologicznej specyfiki apercypowania realiów i artefaktów kultury. W tym ostatnim przypadku, jak stwierdza M. D. Cole:

О культуре с трудом думается. Как рыбам воду, нам не удастся „увидеть” культуру, поскольку она является средой, в которой мы существуем. Встречи с другими культурами позволяют увидеть и нашу собственную, как предмет для размышлений [Коул 1977: 22].

Podobnie sądzi S. G. Ter-Minasowa, podkreślając

[...] особую неявность, невидимость культурного барьера на уровне одной культуры [...]. Культурный барьер гораздо опаснее языкового. Он как бы сделан из прозрачного стекла и не ощутим, пока не разобьешь себе лоб об эту невидимую преграду. Культурные ошибки воспринимаются намного болезненнее, чем языковые ошибки. Языковые ошибки обычно встречаются с добродушием. Культурные же ошибки, как правило, не прощаются так легко и производят самое отрицательное впечатление, несмотря на то, что нет грамматики ни словарей культур [Тер-Минасова 2000: 20].

⁵ O różnych aspektach funkcjonowania stereotypów piszą m.in.: [Boski 2009; Myers, 1996; Павловская 1998; Прохоров 2006; Красных 2003]. Z problemem stereotypów pośrednio łączą się opisy zachowań Polaków i Rosjan zawarte w broszurach: [Жельвис 2002; Липняцкая 2001].

W konkluzji należałoby dodać, iż treści tego artykułu mogą być przyczynkiem dla zainteresowanego czytelnika poszerzającym lub uzupełniającym jego wiedzę o determinantach defektywnego komunikowania się, powodujących zakłócenia, niepowodzenia komunikacyjne Polaków i Rosjan w istotnych sferach ich wzajemnych relacji. Zaś fortunne komunikowanie międzyosobowe ułatwi obopólne zrozumienie i porozumienie oraz konstruktywne współdziałanie.

Bibliografia

- Bartmiński J. 1990. *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, [w:] *Językowy obraz świata*. Red. J. Bartmiński, Lublin: Wyd. UMCS, s. 109–127.
- Boski P. 2009. *Kulturowe ramy zachowań społecznych*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Filipiak M. 2009. *Homo Communicans. Wprowadzenie do teorii masowego komunikowania*, Lublin: Wyd. UMCS.
- Fleischer M. 2002. *Teoria kultury i komunikacji*, Wrocław: Dolnośląska Szkoła Wyższa Edukacji Towarzystwa Wiedzy Powszechnej.
- Golka M. 2008. *Bariery w komunikowaniu i społeczeństwo (dez-)informacyjne*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hall E. 1987. *Bezgłośny język*, Warszawa: PIW.
- Językowa kategoryzacja świata*. 1996. Red. H. Kosienkowska, Lublin: Wyd. UMCS.
- Kaliszan J. 2000. *Synonimia słowotwórcza rzeczowników w języku polskim i rosyjskim*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Myers O. G. 1996. *Psychologia społeczna*, Poznań: Zysk i S-ka.
- Nęcki Z. 2000. *Komunikacja międzyludzka* Kraków–Kluczbork: Antykwa.
- Piotrowski A. 1980. *O pojęciu kompetencji komunikatywnej*, [w:] *Zagadnienia socjolingwistyki*. Red. A. Schaff, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Ossolineum, s. 91–109.
- Retter H. 2005. *Komunikacja codzienna w pedagogice*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Zaprowski A. 2006. *Czy komunikacja międzykulturowa jest możliwa? Strategia kulturoznawcza*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Ажеж К. 2003. *Человек говорящий: вклад лингвистики в гуманитарные науки*. Пер. с фр. Б. П. Наумов, Москва: Едиториал УРСС.
- Арутюнова Н. Д. 2000. *Наивные размышления о наивной картине языка*, [w:] *Язык о языке: сборник статей*. Под общ. рук. и ред. Н. Д. Арутюновой, Москва: Языки русской культуры.
- Воробьев В. В. 1997. *Лингвокультурология (теория и методы)*, Москва: Изд-во РУДН.
- Жельвис В. 2002. *Эти странные русские*, Москва: Изд-во Эгмонт Россия Лтд.

- Караулов Ю. Н. 1987. *Русский язык и языковая личность*, Москва: Наука.
- Коул М. 1977. *Культурно-историческая психология*, Москва: Политиздат.
- Красных В. В. 2003. „Свой” среди „чужих”: миф или реальность?, Москва: Гнозис.
- Липняцкая Э. 2001. *Эти странные поляки*, Москва: Изд-во Эгмонт Россия Лтд.
- Павловская А. В. 1998. *Этнические стереотипы в свете межкультурной коммуникации*, „Вестник Московского университета. Сер. 19: Лингвистика и межкультурная коммуникация”, № 1, с. 94–105.
- Прохоров Ю. Е. 2006. *Национальные социокультурные стереотипы речевого общения*, Москва: Флинта : Наука.
- Тер-Минасова С. Г. 2000. *Язык и межкультурная коммуникация: учебное пособие для студентов*, Москва: Слово / Slovo.